

Шиловська О. М. Діагностика розвитку здатності підлітка до дискурсивного конструювання досвіду // Фактори розвитку педагогіки і психології в ХХІ столітті: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, Україна, 11–12 червня 2021 р.). – Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2021. [96 с.] С.69-72.

ДІАГНОСТИКА РОЗВИТКУ ЗДАТНОСТІ ПІДЛІТКА ДО ДИСКУРСИВНОГО КОНСТРУЮВАННЯ ДОСВІДУ

Шиловська О. М.

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України м. Київ, Україна

Почуття дорослості спонукає підлітка не лише проаналізувати значимість власного «Я», переосмислити ретроспективу свого життєвого досвіду, але й планувати особисте майбутнє і власне «Я» в цьому майбутньому.

Спілкування з однолітками в підлітковому віці, на відміну від молодшого шкільного, займає провідну позицію. Саме в стосунках з однолітками дитина підліткового віку прагне реалізувати свою особистість, визначити свої можливості в спілкуванні, визначити риси та якості, які є значимими не лише для неї, але й для референтного оточення. Варто зауважити, що дитина молодшого та середнього підліткового віку часто оцінює себе, враховуючи точку зору значимого Іншого, і часто сприймаючи й відстоюючи її як свою власну. Формування ставлення підлітка до себе як особистості проходить у два етапи, які відповідають молодшому і старшому періодам підліткового віку. На першому етапі відбувається усвідомлення своєї відмінності від ровесників, утвердження своєї належності до світу дорослих. На даному етапі для підлітка властиві некритичне наслідування зовнішніх манер дорослих, суттєва залежність від групи ровесників. Постійна взаємодія з однолітками породжує у нього прагнення зайняти належне місце серед них, що є одним із домінуючих мотивів поведінки та діяльності. Іноді потреба підлітка в самоствердженні настільки сильна, що задля визнання ровесниками він готовий поступитися своїми поглядами та переконаннями. На другому етапі підліток уже не сумнівається, що він не дитина, починає усвідомлювати своєрідність своєї особистості, знижується його залежність від групи однолітків. Старшого підлітка характеризують підвищена увага до внутрішнього світу інших людей, до самоаналізу. Таким чином, досліджуючи особливості конструювання досвіду у підлітковому віці, необхідно ретельно вивчати кожен етап окремо, підбираючи валідний та надійний інструментарій.

Максималізм підлітка і його залежність від референтної групи не дають можливості для самостійного переосмислення подій власного життя, а тим

більш, для конструювання майбутнього. Він може транслювати таку історію свого життя, яку прийме і схвалить соціум, щоб бути значимим і прийнятим у ньому, не замислюючись над тим, 70 наскільки важливою, вагомою є ця історія особисто для нього. Щоб із соціально присвоєного проекту в підліток міг конструювати власний проект, насамперед, необхідно розвивати наративні способи осмислення дійсності та власного «Я».

Актуальність дослідження зумовлена новим підходом до вивчення психологічних особливостей підлітків, в основі якого лежить погляд на особистість як автора власного життя.

Розробка й апробація психолого-герменевтичного інструментарію виокремлення рівнів сформованості інтерпретаційних процесів особистості, на наш погляд, відкриє можливість для визначення особливостей опанування підлітком певних стратегій конструювання досвіду та його здатність до розвитку означеного процесу. Згідно теоретичної моделі дослідження, за якою працює лабораторія, серед ключових процесів, що визначають розвиток здатності підлітка до конструювання досвіду є інтелектуальна ініціація, стратегічність, рефлексія, децентрація. [3]

Інтелектуальну ініціацію ми розглядаємо як здатність до самостійної постановки задач. Однак, стосовно підлітків здатність до самостійної постановки задач починається, насамперед, із здатності самостійно приймати рішення та нести за нього відповідальність. Спираючись на результати попередніх досліджень [2], зауважимо, що здатність приймати рішення властива далеко не всім підліткам, і чим молодший підліток, тим складніше йому прийняти певне рішення. Причиною даного явища є не лише психологічні особливості даного віку, але й той досвід, якого дитина набуває у соціумі. Зокрема, страх зробити помилку при прийнятті рішення і внаслідок цього стати посміховиськом в очах друзів, знайомих, однолітків тощо. Острах наслідків, адже підліток ще великою мірою залежить від батьків, дорослих, вчителів, сім'ї, де, на жаль часто діє правило: вчинив неправильно – будеш покараний. Ще однією з вагомих причин, що не дає підлітку приймати рішення, є страх перед невідомим. Адже неправильно прийняте рішення, що не схвалюється соціумом, може «кардинально» змінити життя підлітка: втратить друзів, втратить авторитет в компанії, буде осміяний в соціальних мережах, і, врешті решт, зміниться його звичне, і таке «комфортне» життя. Іноді підліток не здатен прийняти рішення ще й тому, що він звик до того, що за нього це зроблять дорослі, а отже й відповідальність за рішення несуть дорослі. І якщо прийняте рішення не призведе до бажаного результату, підліток не буде шукати виходу із ситуації, прикладати зусилля, щоб змінити щось, аналізувати причини, чому ж не вдалося, адже це не його рішення і ніякої відповідальності за нього він не несе. І, нарешті, з нашої точки зору, найвагоміша причина – це брак досвіду. Іноді дитина не розуміє сенсу проблеми вибору і не може вирішити дану проблему самостійно.

Таким чином, в нашому розумінні особливості прояву і розвитку інтелектуальної ініціації стосовно підліткового віку нерозривно 71 пов'язані

з розвитком стратегічності. Спираючись на дослідження Смульсон М.Л. [3], стратегічність у підлітків ми розглядаємо як особливість життєвого вибору, що пов'язана з інтелектуальним та вольовим прийняттям рішення про подальші дії дитини та прийняття на себе відповідальності за дані рішення.

Варто також зауважити, що за результатами наших попередніх досліджень [2], ми дійшли наступного висновку – чим молодший підліток, тим важче йому діяти в динамічних обставинах, оскільки лише незначна частина підлітків від 11 до 13 років здатні адекватно реагувати на ситуацію, швидко і своєчасно планувати свою діяльність і поведінку, розроблять програму дій для досягнення мети. Молодші підлітки не вміють і не бажають продумувати послідовність своїх дій, діють більш спонтанно під впливом емоцій та миттєвих бажань. З віком у підлітків зростає рівень сформованості регуляторної гнучкості, що дозволяє їм при виникненні непередбачених обставин такі легко перебудувати плани і програми дій і поведінки, швидко оцінити зміну значущих умов.

Таким чином, досліджуючи розвиток стратегічності, як процесу, що обумовлює здатність підлітка до конструювання досвіду, доцільно звернути увагу на сформованість потреби в усвідомленому плануванні діяльності; здатність виокремлювати значущі умови досягнення цілей, як в поточній ситуації, так і в перспективному майбутньому; сформованість у підлітка потреби продумувати способи своїх дій і поведінки для досягнення поставлених цілей; сформованість стійкості суб'єктивних критеріїв оцінки результатів діяльності; здатність перебудовувати, вносити корективи в планування та реалізацію власних планів залежно від зміни зовнішніх чи внутрішніх умов. Не менш важливим при цьому є розвиток здатності брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх наслідки.

Досліджуючи проблему відповідальності, варто звернути увагу на локус контролю досліджуваних підліткового віку, що відображає загальну схильність приписувати відповідальність за події, що відбуваються в житті особи собі, власній поведінці, здібностями, або оточенню, нагоді, долі, обставинам тощо.

Здатність підлітка до конструювання власного досвіду значною мірою обумовлюється рефлексією. В даному контексті, нам видається доцільним розглядати рефлексію як здатність керувати власною активністю виходячи з особистих цінностей підлітка. Разом з тим у віковому аспекті рефлексію варто розглядати як самоставлення, що передбачає також самоаналіз, дослідження свого внутрішнього світу й поведінки. В процесі рефлексії підліток набуває внутрішнього досвіду, що згодом стає основою для ефективного регулювання його поведінки у соціумі, усвідомлення свого «Я» та власного життя. Рефлексія для підлітка як внутрішній діалог, в процесі якого він досліджує, оцінює, [72](#) приймає або ж заперечує певні цінності, що притаманні значущому для підлітка оточенню.

Розглядаючи децентрацію як здатність подивитися на проблему з точки зору Іншого, звернемося до досліджень Старовойтенко О.Б. [4], яка зауважує, що в процесі спілкування «Я» підлітка набуває якості «необхідності іншого».

Авторка також зазначає, що в процесі формування ставлення до Іншого й до себе формується діалогічність, завдяки якій дитина може визначити ставлення до себе та до Іншого. На наш погляд, саме розвиток діалогічності в молодшому шкільному та підлітковому віці є передумовою розвитку у дитини децентрації.

Основним видом дискурсивного конструювання досвіду Чепелева Н.В. [1] визначає нарративне конструювання. Ґрунтуючись на попередніх дослідженнях, проведених в лабораторії когнітивної психології, було визначено, що провідним механізмом нарративного конструювання досвіду є інтерпретація соціокультурних та особистісних текстів, то доцільно дослідити особливості інтерпретаційних процесів у підлітків та особливості їх прояву залежно від розвитку означених вище метакогніцій (інтелектуальна ініціація, стратегічність, рефлексія, децентрація).

Подальше дослідження розвитку здатності підлітка до дискурсивного конструювання досвіду буде зосереджено на підборі надійних і валідних методик діагностики, що відповідають віковим особливостям дитині молодшого та старшого підліткового віку.

Література:

1. Дискурсивні технології самопроєктування особистості: монографія [Н.В.Чепелева, М.Л. Смульсон, С.Ю. Рудницька, О.В. Зазимко, та ін.]; за ред. Н.В. Чепелевої. К.: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2019. 170 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/717132/> (дата звернення 01.03.2021)
2. Самопроєктування особистості у дискурсивному просторі : монографія / Н. В. Чепелева, М. Л. Смульсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Гуцол [та ін.]; за ред. Н. В. Чепелевої. Київ : Педагогічна думка, 2016. 232 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> (дата звернення 01.03.2021)
3. Смульсон М.Л. Розвиток інтелекту та суб'єктності дорослих у віртуальному просторі. Технології розвитку інтелекту. 2016. Т. 2. № 2. URL:<https://core.ac.uk/download/pdf/77240529.pdf> (дата звернення 02.03.2021).
4. Старовойтенко Е. Б. Возможности Я в отношении к другому: герменевтика и рефлексия. Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2013. Т. 10 №4. С. 121–142. URL: <https://psyjournal.hse.ru/> (дата звернення 22.02.20).